

Problem Sokrata u interpretaciji G. Vlastosa, C. Kahna i W. K. P. Guthriea ili "U potrazi za Sokratom"

Rusmir Šadić

Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli

Sažetak

U ovom tekstu analizirane su savremene interpretacije "sokratovskog problema", koji podrazumijeva pitanje izvora za otkrivanje povijesnog Sokrata. Analiza se temelji na izlaganju i komparaciji mišljenja trojice savremenih istraživača: G. Vlastosa, C. Kahna i W. K. P. Guthriea. Cilj ovog rada jeste otkrivanje izvora kojima pripada veća vjerodostojnost u povijesnom traganju za stvarnim Sokratom, te jasnije definiranje naše pozicije u procesu spoznavanja filozofskog portreta Platonova mentora. Unatoč realiziranom intelektualnom angažmanu u pokušaju rješenja ove filozofske zagonetke, tekst pokazuje kako se potraga za povijesnim Sokratom ipak nastavlja.

Ključne riječi: sokratovski problem, izvori, interpretacija, Platonovi dijalozi, *Apologija*.

1.0. Uvod

Pitanje “sokratovskog problema”, koje uvijek iznova aktualizira analizu izvjesnosti i istinitosti povijesnih svjedočanstava koja imamo o Sokratu, ostaje otvorenim i nakon brojnih savremenih istraživanja usmjerenih u pokušaju rješenja ove povijesne dileme.

U povijesti propitivanja vjerodostojnosti određenih izvora o Sokratu evidentna je snažna diferencijacija u pogledu ukazivanja primarnog statusa jednima u odnosu na druge. Općeprihvaćeno stanovište jeste da postoje četiri relevantna povijesna svjedočanstva iz kojih je moguće rekonstruirati historijskog Sokrata. To je Aristofanova komedija *Oblakinje*, Platonovi dijalози, Ksenofonova *Odbrana Sokrata* i *Uspomene o Sokratu*, te Aristotelovi kratki iskazi o određenim Sokratovim stavovima. Dok su neki istraživači označavali određena svjedočanstva povijesno pouzdanijim od ostalih, drugi su bili na stanovištu da je “problem Sokrata” nemoguće riješiti.

Argumentacija i ponovno propitivanje historijske i teorijske zasnovanosti navedenih izvora o Sokratu nastavlja se do danas. Među savremenim istraživačima Sokratova filozofskog portreta ističu se tri imena (Gregory Vlastos, W. K. P. Guthrie, Charles Kahn), čija interpretacija “sokratovskog problema”, odnosno problema vjerodostojnosti izvora jeste predmet analize ovog skromnog rada.

Slijedeći Guthriea, priznat ćemo da svaki pokušaj koji ima cilj da se prikaže Sokratov portret, mora započeti s priznanjem da postoji i da će uvijek postojati “sokratovski problem”. To je neizbježno jer on nije ništa napisao i sve što znamo o njemu i njegovu mišljenju dolazi iz pisanih radova ljudi najrazličitijeg karaktera, od filozofa do komediografa, od kojih su mu neki bili strastveno odani, dok su drugi njegov utjecaj smatrali štetnim. O njemu su rečene dvije stvari koje će nas, ako su obje istinite, spriječiti da damo ikakvu značajnu primjedbu o njemu uopće. U jednu se ruku tvrdilo da je njegovo učenje neraskidivo povezano s njegovom čitavom osobnošću, a u drugu, da ne možemo ništa znati o Sokratovoj historijskoj osobi zato što prikazi koje o njemu posjedujemo nisu tek ponešto iskrivljeni, što se može smatrati neizbježnim, već, što su filtrirani kroz umove njegovih učenika i protivnika, a od njihovih autora nikad nisu ni bili zamišljeni biti išta drugo do li fikcija.¹

¹ W. K. P. Guthrie, *Povijest grčke filozofije*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006, str. 310.

Budući da su autori četiriju sačuvanih izvora imali različita interesiranja, svjetonazor i karaktere, u Sokratu su vidjeli različite dimenzije, od kojih su najviše osvijetlili one koje su po njihovu mišljenju bile suštinske i 'pouzđano' sokratovske. Ispostavit će se da najrazličitije svjedočanstvo donosi djelo komediografa Aristofana *Oblakinje*, dok se Ksenofonovim i Platonovim svjedočanstvima o Sokratu pripisuje najveći stepen izvjesnosti i historijske zasnovanosti. Aristotel, iako se samo fragmentarno bavi pitanjem Sokrata i njegove filozofije, zauzima značajno mjesto kao izvor, odakle također nastojimo izvući neke od temeljnih kontura u odslikavanju Sokratova filozofskog portreta.

Iako moramo priznati da u ogledalu svakog od sačuvanih izvora nećemo vidjeti istu sliku Sokratova 'lica', to nas ne smije odvesti do pomisli da neke od njih odbacimo. Savremeni istraživači jednoglasni su u stavu da je samo posjedovanje sačuvanih svjedočanstava najbolja pomoć u procesu njihova kompariranja i traganja za historijskim Sokratom. Naime, potrebno je prihvatiti činjenicu da ista slika ostavlja različit utisak na one koji je percipiraju, te shodno tome u njoj vide i opisuju različite dimenzije. Dok se jedni zadržavaju na njenoj izvanjskoj ljepoti ili iscrtanom portretu, dotle drugi prodiru dublje, u njenu onostranu dimenziju, a time i u suštinsku nakanu slikara. Filozofski portret Sokrata zasigurno se može ubrojati među takva zagonetna umjetnička djela, čije vjerodostojno prenošenje drugima nije determinirano isključivo njegovom složenosti, nego intelektualnom sposobnošću i pronicljivošću onih koji ga opisuju i tumače.

Ipak, pored nesumnjivog značaja koji pripada svim sačuvanim izvorima, unutar ovog rada bit će predstavljena interpretacija trojice spomenutih savremenih istraživača samo o dvama relevantnim povijesnim svjedočanstvima, a riječ je o svjedočanstvima Platona i Aristotela.

2.0. Oksfordska interpretacija Sokratove uloge u kasnijoj grčkoj filozofiji i problem izvora

Sokrat je filozof čija se svjetska historijska važnost i slava u velikoj mjeri duguju trima naročitim činjenicama. Prvo, njegov život a naročito suđenje i smrt, iako ključni za njegov posthumni utjecaju i položaj, bili su relativno minorni događaji za većinu njegovih savremenika Atinjana i njihovih neposrednih potomaka. Tokom prvih godina nakon njegove smrti, on je bio još uvijek kontroverzna figura, kakvim je smatran i tokom svog kasnijeg životnog perioda. On nije napisao ništa, a bilo

je nekoliko spisa njegovih prijatelja, Platona, Anistena, Ksenofona i drugih sokratovskih autora, čija su pisanja u njegovu odbranu i učenja počela, iako samo postepeno, da okreću ovog ekscentrika i uzbudljivog Atinjanina u intelektualnu i moralnu ikonu.

Sokrat duguje svoj filozofski značaj – to je druga istaknuta činjenica – različitim pravcima koji su ga interpretirali, hvalili, a ponekad čak kritizirali. Riječ je o autorima čijoj intelektualnoj i edukacijskoj kreativnosti imamo zahvaliti što su načinili grčku filozofiju najvećom kulturnom prisutnošću kakvom nije postala za vrijeme Sokratova života. Osnivanjem službenih škola filozofije, – Akademija, Likeja, Epikurov vrt, Zenonova stoa – i manje formalno organiziranim filozofskim pokretima, naročito kinicima, nastaju konteksti za Sokratov povratak na scenu. S obzirom na to da je svaka škola ili pokret imao svoj vlastiti identitet, njihova interpretacija Sokrata slijedila je “boju” njegova učenja koja je prema njima bila dominantna. Međutim, čak i da je bilo više jedinstva među njima, pitanje na kojem je stanovištu Sokrat uistinu bio, bilo je otvoreno i intrigantno, kao što je još uvijek i za nas. Generacije mislilaca nakon Platona, Ksenofona, Anistena i drugi sokratovci bili su suočeni s vrhuncem višeznačnosti i daleko od potpuno konzistentne slike čovjeka. Oni su se morali odlučiti, kao što i mi činimo, šta je njihov Sokrat uistinu bio; radikalni i strog moralist (stoički Sokrat), zajedljivi i egzibiicionistički propovjednik asketizma (kinički Sokrat), neko s teološkim doktrinama (kao u Ksenofona), ili filozof s jakim interesima u induktivnim argumentacijama i definicijama (kao u Aristotela).

Treća činjenica koja je utjecala na Sokratovu svjetskohistorijsku važnost vodi nas iznad filozofije u striktnom smislu. Evidencija o njegovoj kulturnoj prisutnosti u antici postaje sve veća što idemo dalje, prema trećem stoljeću kršćanske ere. U vrijeme Rimskog carstva Sokrat postaje retorički model i primjer, nepromjenjiv subjekt za anegdotaliste, i autor fabriciranih pisama i predavanja. A za neke rane kršćanske pisce, osobito Justina Martyra, on je navjestitelj Isusa. U ovom pogledu, fokus je na Sokratovoj nepravednoj optužnici, suđenju, egzekuciji i staloženosti u susretu sa smrću. Ovi biografski detalji dugo su tretirani kao edukacijski modeli, naročito među stoičkim autorima, ali za retoričare Rimskog carstva, poput Diona iz Pruse (40–120), Aeliusa, Libanusa i još neke, biografski podaci bili su ono što njihova publika očekuje da čuje.²

² Donald R. Morrison, *The Cambridge companion to Socrates*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, str. 355.

Ukoliko analiziramo povijest filozofije u helenističkoj epohi, uvidjet ćemo da autori doksografskih priručnika promatraju Sokrata kao centralnu figuru. S jedne strane, budući da je navodno izučavao fiziku u svojoj mladosti, može biti promatran kao posljednji "jonski" mislilac, počevši s Talesom. S druge strane, kao tobožnji osnivač (tvorac) etike, on je stajao na vrhu dvokrakog slijeda. Jedna linija tog slijeda išla je od Platona k akademiji skeptika, a druga od Anistena preko kinika ka Zenonu i njegovim sljedbenicima.

Budući da je Sokrat primarna figura koja dominira diskusijom u Platonovim dijalozima, mi opravdano postavljamo pitanje o Platonovoj historičnosti. Tačnije, mi pokušavamo razlučiti Sokratov specifični i autentični glas od karakterističnog Platonova dodavanja i srastanja s njim. Većina modernih znanstvenika sumnja da je moguće u potpunosti odvojiti Sokrata od Platonova briljantnog kreativnog pera, poredeći pri tome njihovu povezanost s povezanošću krvi i mesa. Pored toga, postoji opća saglasnost da ono što mi tradicionalno uzimamo za "rane" sokratovske dijaloge, počevši s *Apologijom* i završavajući prije *Države*, osigurava najbolju Platonovu evidenciju za autentične sokratovske diskusije i interese.

Učenjaci antike nisu postavljali "sokratovski problem". Za veći dio njih, Sokrat, kojeg su oni preuzeli od Platona, bio je historijski Sokrat. Ciceron je bio duboko svjestan da je Platon pripisao Sokratu ono što on zove "pitagorejske doktrine" i sve što Aristotel pripisuje Sokratu može biti upućeno na rane dijaloge. Epikurejska polemika protiv Sokrata bila je usmjerena na sljedeće dijaloge: *Eutifron*, *Lisis*, *Gorgija* i *Eutidem*. U djelu Diogena Laertijskog *Sokratov život*, svaki od navedenih dijaloga je citiran, izuzev *Gorgije*, a u dodatku se Diogen referira i na *Apologiju*, *Menon*, *Fedon*, *Simposium* i *Teeteta* – posljednja četiri izvor su za biografske a ne doktrinarnе podatke i dokaze. Za Epikteta (55–135), omiljeni dijalozi *Gorgija* i *Apologija*, a poput ostalih u kasnijoj antici, on se oslanja na i Sokratov dugačak govor iz *Cleitophona* (dijalog koji se pripisuje Platonu, iako nije u potpunosti izvjesno ko je autor).

Dok su Platonovi rani dijalozi, naročito *Apologija*, bili fundamentalni za sva Sokratova predstavljanja, doksografska tradicija (pod kojom se ispisivanje standardnih portreta započelih u ranoj helenističkoj eri) snažno je obilježena jednim pasażom iz Ksenofonovih *Memorabilia*. Braneći Sokrata od optužbi za bezbožništvo, Ksenofon naglašava Sokratovu distancu od "beskorisnog" i "spornog" traganja unutar prirode (što mi

zovemo predsokratovska kosmologija), njegovu isključivu usmjerenost ka traganju za etičkim konceptom, i njegovo prihvatanje znanja koje će kasnije biti suština ljudske odličnosti. Čitaoci Platonove *Apologije* mogu pronaći više nijansiranih izjava s istim efektom, kao što je i sam Ksenofon našao, ali sama Ksenofonova opširna repriza u mnogome je umanjila Sokratov filozofski značaj za kasnije generacije, što je vidljivo iz sljedećeg doksografskog izvještaja:

“Prvobitni filozofi odlučili su se samo za izučavanje prirode i učinili su to ciljem svoje filozofije. Sokrat, koji je uslijedio mnogo kasnije, kazao je da je ovo bilo nedostižno za ljude i da bi bilo mnogo korisnije propitivati kako najbolje provesti život, izbjegavajući loše stvari i zadobijajući najveći mogući dio dobrih stvari. Vjerujući da je ovo mnogo korisnije, on je ignorirao izučavanje prirode i fokusirao svoje mišljenje na vrstu etičkog raspoređivanja, kako bi mogao razlikovati dobro i loše, ispravno i pogrešno.”

Naime, Sokrat je predstavljan u dvostrukom izdanju, kao utemeljitelj filozofske etike i kao neko ko je odbacio ogranak filozofije kasnije nazvane fizika. Stoga je legitimno postavljanje pitanja da li je on opravdano posmatran, kazano riječima Vlastosa, “isključivo” kao filozof morala? U nekim slučajevima, naravno, budući da je i Aristip jedan od njegovih neposrednih sljedbenika, kazao da su odbacili matematiku, dijalektiku i fiziku.³

3.0. Sokrat nasuprot Sokratu u interpretaciji Gregoryja Vlastosa

Iako neposredno problematiziranje Ksenofonova svjedočanstva o Sokratu nije primarni cilj ovog teksta, bitno je napomenuti da mu Gregory Vlastos priznaje izvjesni legitimitet i vjerodostojnost u pogledu potrage za historijskim Sokratom, te ga smatra alternativom Sokratu iz ranih Platonovih dijaloga.

Međutim, i pored takvog mišljenja, Vlastos ukazuje na određenu razliku između ispisivanja Sokratova portreta, koji je proizišao iz pera Ksenofona i Platona. Naime, Ksenofonov Sokrat je bez ironije i paradoksa, a bez toga Platonov Sokrat ostaje potpuno ogoljen i bezličan. Dok Ksenofonov Sokrat svjedoči postojanje Transcendencije koja stvara i uspostavlja poredak, te raspravlja o pitanjima koja pripadaju teologiji,

³ Ibid., str. 357–358.

dotle Sokrat iz Platonovih dijaloga ostaje vezan isključivo za probleme unutar ljudskog iskustva. Ovo nam ukazuje da jedan od dvaju izvora griješi, odnosno daje iskrivljenu sliku o historijskom Sokratu. Međutim, činjenica da nam Platon daje određene informacije koje su potvrđene i drugim izvorima, prema mišljenju Vlastosa, dovoljan je argument da prihvatimo Platona kao primarni izvor, uz ono što nam potvrđuje Aristotel. Konačno, razumijevanje i intelektualna pronicljivost koju Platon pokazuje u filozofskim temama daje legitimitet Vlastosovu stavu, koji ipak poziva na korištenje onih dijelova Ksenofonova svjedočanstva koji su u skladu s Platonovim kazivanjem. Također, analizirajući Aristotelova svjedočanstva o Sokratu, Vlastos im pridaje određeni značaj, argumentirajući takav stav činjenicom da se Aristotel pored Platonovih dijaloga koristio i drugim sokratovskim dijalozima, primjerice onima Antistena, Eshina i Aristipa, te imao priliku razgovarati s nekim Sokratovim savremenikima, odakle je nesumnjivo crpio određene informacije o historijskom Sokratu.⁴

Govoreći o Sokratu kod Platona, Vlastos kaže da postoje njih dvojica. Naime, u različitim segmentima Platonova korpusa dva filozofa nose ime Sokrat, a ličnost ostaje ista. Međutim, u različitim sklopovima dijaloga on čini njihove filozofije toliko različitim da one ne bi mogle biti opisane kao kohabitirajuće u istom umu, osim ako je riječ o umu shizofreničara. One su međusobno toliko različite u sadržaju i metodi, kao što se jedna od njih razlikuje od neke sasvim treće filozofije.

U nastojanju da argumentira ovu tvrdnju, Vlastos, razlikujući tri grupe dijaloga, otkriva kako se Sokrat Platonovih ranih dijaloga (SE), razlikuje od Sokrata Platonovih dijaloga srednjeg perioda (SM). Naime, prema Vlastosu, hronološka kategorizacija Platonovih dijaloga izgleda ovako:

1. grupa:

- a. rani (elenkički) dijalozi, po abecednom redu: Apologija (*Apology*), Harmid (*Charmides*), Kriton (*Crito*), Eutifron (*Euthyphro*), Gorgija (*Gorgias*), Hipija Manji (*Hippias minor*), Ion (*Ion*), Lahet (*Laches*), Protagora (*Protagoras*), Država (*Republic*);
- b. prijelazni dijalozi (poslije elenkičkih dijaloga a prije dijaloga iz druge grupe): Eutidem (*Euthydemus*), Hipija Veći (*Hippias Major*), Lisis (*Lysis*), Meneksen (*Menexenus*), Menon (*Meno*);

⁴ Damir Marić, *Sokrates i kinici*, Hijatus, Zenica, 2002, str. 23.

2. grupa:

dijalozi Platonova srednjeg perioda, hronološki: Kratil (*Cratylus*), Fedon (*Phedo*), Simposium (*Symposium*), Država II–X (*Republic*), Fedar (*Phaedrus*), Parmenid (*Parmenides*), Teetet (*Theatetus*);

3. grupa:

dijalozi Platonova kasnog perioda, hronološki: Timaj (*Timaeus*), Kritia (*Critias*), Sofist (*Sophist*), Državnik (*Politicus*), Fileb (*Philebus*), Zakoni (*Laws*).⁵

Koliko su izražene razlike između filozofije koju Platon stavlja u usta ranom Sokratu (SE), s jedne strane, spram filozofije koju on izlaže kroz Sokrata srednjeg perioda (SM), s druge strane, Vlastos otkriva kroz deset teza od kojih svaka opisuje u A verziji crtu ranog Sokrata (SE) izloženu samo u dijalogima prve grupe, a u verziji B opisuje crtu Sokrata srednjeg perioda (SM), izloženu isključivo u dijalogima druge grupe. Vlastosovih deset teza izgleda ovako:

I(A) Sokrat ranog perioda je isključivo filozof morala.

I(B) Sokrat srednjeg perioda filozof je morala *i* metafizičar *i* epistemolog *i* filozof znanosti *i* filozof jezika *i* filozof religije *i* filozof edukacije *i* filozof umjetnosti. Cijela enciklopedija filozofske znanosti njegov je domen.

II(B) Sokrat srednjih dijaloga imao je grandioznu metafizičku teoriju “odvojenog postojanja”. Govorio je o separabilnom duhu koji uči posredstvom “sjećajućih” dijelova iz prenatalnog fonda znanja.

II(A) Sokrat ranih dijaloga nema takvu teoriju.

III(A) Sokrat (SE), tražeći znanje elenktički, odražava priznanje da on nema nikakvo znanje.

III(B) Sokrat (SM) traži praktično (demonstrativno) znanje i uvjeren je da ga nalazi.

IV(B) Sokrat (SM) ima složen, trostruki model duše.

IV(A) Sokrat (SE) ne zna ništa o tom modelu.

V(B) Sokrat (SM) ovladao je matematičkim znanostima svoga vremena.

⁵ Gregory Vlastos, *Socrates-ironist and moral philosopher*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, str. 46.

V(A) Sokrat (SE) ne pokazuje interes za ovim znanostima i ne daje evidenciju ekspertize u bilo kojoj od njih kroz rane dijaloge.

VI(A) Sokratova (SE) koncepcija filozofije je populistička.

VI(B) Sokratova (SM) koncepcija filozofije je elitistička.

VII(B) Sokrat (SM) iznosi političku teoriju čiji poredak rangiranja konstitucija smješta demokratiju uz najgore savremene oblike vladavine, (čak) ispod timokracije i oligarhije, koja ima prednost samo u odnosu na bespravnu tiraniju.

VII(A) Sokrat (SE) nema takvu teoriju. Iako snažno kritizira politička kretanja u Atini, govori da preferira grad s njegovim zakonima za bilo koju savremenu državu, ali je ostavio neobjašnjeno to racionalno preferiranje.

VIII Homoerotska privrženost istakuta je u konceptu *erosa* kod obojice (SE i SM). Ali, u kasnijim spisima oni imaju metafizičku pozadinu u ljubavi za transcendentnu Ideju ljepote koja u potpunosti nedostaje u ranijim.

IX(A) Za Sokrata (SE) pobožnost se sastoji u služenju božanstvu koje, iako je u potpunosti nadnaravno, rigorozno etično u svom vlastitom karakteru i u zahtijevanju istog činjenja kod čovjeka. Njegova lična religija je praktična, realizirana u djelovanju.

IX(B) Sokratova (SM) lična religija koncentrirana je u komunikaciji s božanstvom, ali bezličnim (formama). Ona je mistična, realizirana u kontemplaciji.

X(A) U ranim (elenkičkim) dijalozima Sokratova (SE) metoda filozofskog propitivanja je suprotna: on vodi moralnu istinu posredstvom pobijanja teza odbranijenih od strane izdvojenih sagovornika. Ovo prestaje u prijelaznim dijalozima: tamo on tvrdi protiv teza koje je ponudio i tako se protivi sam sebi.

X(B) U slijedu dijaloga od *Menona* preko *Fedra* Sokrat (SM) didaktički je filozof, tumačenje istine za pristajanje sagovornika. Metafizička teorija, prethodeći dijalozima srednjeg perioda, podvrgnuta je kritici Parmenida, i onda Sokrat, ispitujući svježiji početak, pokreće novi, majeutički način istrage u *Teetetu*.⁶

Dakle, Vlastos je na stanovištu da Platonov Sokrat iz ranih dijaloga, čije su specifične osobine naprijed izložene, u potpunoj opoziciji spram Sokratova imenjaka predstavljenog u dijalozima iz druge grupe.

⁶ Ibid., str. 48–49.

Argumentirajući svoj stav o nepremostivim razlikama između Sokrata ranih i srednjih dijaloga, Vlastos smatra da je upravo taj drugi historijska ličnost, oživljena od strane Platona u “izmišljenim” konverzacijama koje istražuju njegov sadržaj i izlažu njegovu metodu. Vlastos se svjesno koristi terminom “izmišljene” a ne “saopćene”, jer se samo Ksenofon poziva na sokratovske konverzacije u koje se lično osvjedočio, dok Platon to ne čini. Izuzetak predstavlja *Apologija*, gdje on odstupa od svog puta i načina kazivanja, kada skreće pažnju na svoje prisustvo na suđenju, ali ostavlja sebe izvan sokratovske drame koju stvara i improvizira. Stoga, Vlastos zaključuje da su svi rani Platonovi radovi označeni kao prilozi filozofiji, a ne biografiji kao takvoj.

Prema Vlastosovoj hipotezi, Platonova najveća briga, u potpunoj suprotnosti spram Ksenofonova navodnog cilja u njegovim sokratovskim spisima, nije sačuvati sjećanja na sokratovska filozofiranja, nego ih kreirati iznova – kako bi to živjelo u dramama čiji protagonist filozofira *više* sokratovski. Ti materijali obilno su korišteni, što je bilo i očekivano. Međutim, u stvaranju toga Platon producira, a ne reproducira Sokratovo filozofiranje. Upotrebljavajući književno sredstvo koje dopušta Sokratu da govori sam za sebe, Platon čini da može reći što god on – Platon – misli u vrijeme pisanja da bi bilo najracionalnije za Sokrata.

Imajući na umu ovu Vlastosovu hipotezu, sasvim je jasno zašto on ignorira pitanja poput onog: “Da li je Platon mogao čuti šta je Sokrat rekao u ovoj ili toj situaciji?” Sve što Platon stavlja u usta Sokrata zapravo je “mljevenje na svoj mlin”. Budući da je opisani karakter (Sokrata) bio iznad svakog filozofa Zapada, odslikavajući čovjeka koji je živio svoju filozofiju, sam pisac (Platon), duboko svjestan te činjenice, ima razlog da nam ispriča više o životu čovjeka, uključujući njegov unutrašnji život, dopuštajući nam potpuniji, mnogo intimniji pogled čovjeka nego što nam je dato o bilo kojoj ličnosti, stvarnoj ili izmišljenoj, u cijeloj antičkoj grčkoj literaturi. Ipak, *piščeva najveća briga uvijek je filozofija* – istine afirmirane od strane Sokrata, branjene njegovim argumentima, realizirane u njegovu životu, propozicije su koje, ako su istina za Sokrata, istina za sve.

Ukoliko to prihvatimo kao Platonov primarni interes, iznenađuje činjenica da je pisao u formi dijaloga umjesto jednostavno iznesene proze. Za generacije prije njega – od prvih filozofa Mileta, do Sokratovih savremenika, Anaksagore, Diogena iz Apolonije i Demokrita – proza je bila favorizirano sredstvo prirodnog uviđanja/ispitivanja, dok su za

etička i politička promišljanja grčki filozofi bili okrenuti formi dijaloga. Primjer toga jeste Herodot u dijelovima gdje se fokusira na etička pitanja.

Vlastos navodi podatak da Platon nije bio prvi koji se okušao u pisanju, koristeći se formom dijaloga. Takav zaključak argumentiran je iz dvaju provjerenih izvještaja: Aristotel imenuje određenog Aleksamenusa kao prvog pisca filozofskih dijaloga, a Theopompus (historičar, savremenik Demostena i Aristotela) optužuje Platona da je većinu dijaloga plagirao od Aristipa i Anistena.

Nakon što se okušao u dramskom stilu, koji je probudio njegove umjetničke darove i sposobnosti, Platon stvara mala umjetnička djela (literarne kreacije). Oduševljenje proisteklo iz takvih kreacija držalo ga je godinama. Međutim, umjetnik kod Platona nije mogao zamijeniti filozofa. Moramo pretpostaviti da je filozofsko istraživanje bilo *primum mobile* u sastavljanju ovih ranih dijaloga ništa manje od onih koji su kasnije napisani, i da kroz cijelu ovu prvu fazu njegova pisanja Platon ostaje uvjeren u supstancijalnost istine Sokratova učenja i čvrstoću njegove metode. Harmonija dvaju umova nije kruta: slika oca inspirira, vodi, dominira, ali ne okiva Platonovu filozofsku potragu. Dakle, kada nađe uvjerljiv razlog da se uputi duž novih puteva, on ni tada ne osjeća potrebu da prekine svoju ličnu vezu sa Sokratom. Kada ga one povedu ovim novim putevima, nesokratovskim i antisokratovskim konkluzijama, koje postaju vidljive u vrijeme kada počinje pisati *Menon*, dramatičareva privrženost njegovu progatonistu, uzvrćajući ljubav čovjeka prema prijatelju i učitelju njegove mladosti, nadživljava ideološku separaciju. I tako, *kako se Platon mijenjao, filozofska ličnost njegova Sokrata također se mijenjala.*⁷

4.0. C. Kahn u potrazi za Sokratom i njegova interpretacija Platonovih sokratovskih dijaloga

Određujući problem interpretacije Platonova mišljenja kao *jedinstven*, C. Kahn otkriva svoju posvećenost ovom pitanju. Prema njegovu mišljenju, to imamo zahvaliti činjenici što je Platon bio najveći literarni umjetnik među filozofima prve generacije. Međutim, problem ne proizlazi jednostavno iz Platonove umjetnosti, nego također i iz specifične literarne forme koju bira (tj. dijaloga), kao i iz načina na koji on izvodi ovu formu.

⁷ Ibid., str. 50–51.

Analizirajući povijest platonске interpretacije, C. Kahn zaključuje kako postoje tri *priznate* mogućnosti:

1. **Pluralizam**, interpretacija zastupana od strane George Grotea, velikog historičara Grčke. Shodno Groteu, Platon nema fiksirane ili čvrste dogme. On je istinski istraživač, slijedeći argument (u pravcu) kamo ga on vodi. On može uvijek vidjeti više problema nego rješenja. Stoga kontradiktornosti između dijaloga ne mogu biti limitirajuće.
2. **Razvojni** pogled, zastupan od strane glavnog toka “učenosti” u Engleskoj (Guthrieva *Povijest grčke filozofije* standardan je primjer). Platon se kreće od ranog sokratovskog perioda, pod predominantnim utjecajem njegove (učiteljske) filozofije, gdje su dijalozi tipično aporetični i neuvjerljivi. (Prema ovom gledištu, tu je kasniji, “kritički” period, koji nas ovdje ne interesira). Srednji period, najbolje predstavljen u *Fedonu* i *Državi*, okarakteriran je metafizičkom doktrinom *Formi*. (Kao izvanredan primjer ovakvog pristupa Kahn navodi interpretaciju Gregoryja Vlastosa, koji tvrdi da je sokratovska filozofija iznesena u ranim dijalozima u potpunoj opoziciji spram sadržaja srednjih dijaloga, odnosno onog što predstavlja Platonovu zreliju poziciju.)
3. **Unitarna** interpretacija ide natrag do Schleirmachera, koji nastoji vidjeti samo jedan filozofski pogled koji proizlazi iz svih ili većine dijaloga. Prema Schleirmacheru, poredak dijaloga jeste poredak filozofske edukacije. Prema savremenoj Tibingenskoj školi, poredak nije bitan, budući da je ezoterijska poruka uvijek ista: svi ili većina dijaloga aludira na “nenapisane doktrine”, tzv. doktrina Prvih principa. Najupečatljiviji američki predstavnik ove ujedinjujuće tendencije bio je Paul Shory, koji je napisao knjigu pod nazivom *Jedinstvo Platonovog mišljenja* (*The Unity of Plato's Thought*).⁸

Što se tiče Kahnova vlastitog pogleda, kada je riječ o ovom problemu, on ne odgovara u potpunosti niti jednom od triju naprijed izloženih, iako priznaje da, ukoliko bi ih klasificirao, *unitarna tradicija* bila bi

⁸ Charles Kahn, *A new interpretation of Plato's Socratic dialogues* (The Harvard review of philosophy), 1995, str. 28.

najbliža njegovu stavu. Razlike koje uočava unutar različitih dijaloga Kahn radije vidi kao razvoj Platona kao pisca, odnosno kao označavanje različitih nivoa u njegovoj literarnoj karijeri, prije nego kao različite faze u njegovu mišljenju. Evidentirajući postojanje različitih promjena u Platonovu političkom mišljenju između *Države* i *Fedra*, Kahn iznosi pretpostavku da neki dijalozi datiraju iz vremena kada Platonovo metafizičko mišljenje još uvijek nije bilo formirano u punini. Među dijaloge te kategorije Kahn ubraja sljedećih pet: *Apologija*, *Kritija*, *Ion*, *Hipija*, *Menon*, *Gorgija*, dok s druge strane u proleptičke dijaloge, koji predstavljaju svjesno pripremanje puta za "srednji" period, ubraja *Laheta*, *Eutifrona*, *Protagoru* i *Menona*.

Tema Kahnove interpretacije jeste dvostruka: negativna i pozitivna, dekonstrukcija i rekonstrukcija.

Moment dekonstrukcije ima cilj potkopavanja "standardnog pogleda", perioda u Platonovu ranom djelu kada je filozofija suštinski bila filozofija Sokrata; stoga Kahn ima namjeru izazvati autoritet Aristotela, na kojem ovaj pogled konačno počiva. Standardan rezultat jeste pseudohistorijski izvještaj filozofije Sokrata i interpretacija dijaloga koja nudi hipotetički izvještaj Platonove intelektualne biografije.

Jasno je da Aristotel, za svoju vlastitu svrhu, identificira filozofiju Sokrata traganjem za definicijom u dijalozima poput *Laheta* i *Eutifrona* i poricanjem *akrasie* (slabost volje) u *Protagori*. Ali, Kahn je stava da Aristotel nije pouzdan historičar, te nas podsjeća kako je on prisilio istraživanje predsokratovske filozofije u svoju vlastitu konceptualnu shemu četiriju uzroka. I još je manje vjerodostojan kada je u pitanju Sokrat, koji nije ostavio ništa zapisano.

U prilog takvom mišljenju, Kahn napominje da Aristotel dolazi u Atinu kao sedamnaestogodišnjak, više od trideset godina poslije Sokratove smrti. On je bio odvojen od Sokrata cijelom generacijom sokratovske literature od koje su Platonovi dijalozi očito bili najvažniji za njihov filozofski sadržaj. Usmena tradicija Akademije mogla mu je osigurati da doktrinu *Formi* pripiše Platonu, a ne Sokratu. Iznad toga, Aristotel je bio svoj vlastiti (sam svoj). On prepoznaje da su Sokratova filozofija u ranijim Platonovim dijalozima i kasnija stoička bile iste. Za Aristotela i stoike lik Sokrata služi definiranju određene pozicije u teorijskoj raspravi. Ali, moderni znanstvenici koji ih slijede u njihovim koracima propagiraju pisanje povijesti. I budući da oni izlažu Platonovo literarno stvaralaštvo kao historijske dokumente, rezultat je pseudohistorijski izvještaj Sokratove filozofije.

Konsekvence takvog pristupa daleko su pogubnije za naše razumijevanje Platonova vlastitog rada. Znanstvenici koji vjeruju da mogu identificirati Sokratovu filozofiju u Platonovim ranijim dijalozima, upućuju zatim na interpretaciju različitih dijaloga kao “kamen temeljac” uz Platonovu putanju od Sokratova učeništva ka njegovoj vlastitoj nezavisnoj poziciji kao originalnog filozofa. Ali, takva procjena Platonova razvoja čisto je hipotetička: to nije utemeljeno niti na jednoj nezavisnoj dokumentaciji. Stoga, prema Kahnovoj alternativnoj interpretaciji, ono što mi tražimo u tzv. sokratovskim dijalozima nije evolucija Platonova mišljenja nego razmatranje njegove pedagoške strategije u sastavljanju niza dijaloga pažljivo konstruiranih da pripreme umove njegovih čitalaca za sistematično razumijevanje njegove nove i skroz nepoznate vizije realnosti – vizije koju je on bio naknadno, postepeno, i samo djelomično izložio u svom književnom radu.

Da bismo postupili pravedno prema Platonovu geniju kao filozofskom piscu, moramo ga prvo osloboditi od sjene, ili radije od utvare, od historijskog Sokrata. Zbog toga je izučavanje sokratovske “vrste” i njegovih izmišljenih karakteristika veoma važno. Historijski Sokrat nestaje iz vidokruga; na njegovo mjesto nastupa raznolika literarna kreacija, Sokrat sokratovaca.

Stoga, prema mišljenju Kahna, mi znamo veoma malo o Sokratovoj filozofiji. To malo što znamo pronađeno je u Platonovoj *Apologiji*, koja nije fikcijski dijalog nego literarni zapis javnog događaja, Sokratova suđenja. Ovo je događaj na kojem je Platon lično prisustvovao, zajedno sa stotinama drugih Atinjana. Konsekventno tome, postoji historijski pritisak na Platonovu prezentaciju Sokrata u *Apologiji*, što nije slučaj niti u jednom drugom dijalogu. Dijalozi su uglavnom lične konverzacije, a Platon je bio slobodan da ih načini kako želi. Iz paralela u radovima Eshina, Fedona i Ksenofona, mi možemo vidjeti da historijska tačnost, ili čak hronološka mogućnost, nije karakteristika žanra.

Moralni stav Sokrata i njegova spremnost da se suoči sa smrću radije nego da počinu nepravedno djelo bili su zasigurno od najveće važnosti za Platona. Ali, mi ne znamo detaljnu filozofiju Sokrata koja može pružiti ključ za razumijevanje Platona ili interpretacije njegovih ranih radova.⁹

Sumirajući prednosti vlastitog pristupa, Kahn ukazuje na “pozitivni” i “negativni” doprinos:

⁹ Ibid., str. 29–30.

- “Negativni uspjeh” jeste osloboditi se neke nedokazane historije: pseudohistorijskog izvještaja sokratovske filozofije i nedokumentiranog izvještaja Platonova intelektualnog razvoja.
- “Pozitivni doprinos” je dvojak. Prvo, dobijamo ujednačeniji pogled na Platonovu filozofiju, uprkos nekim podešavanjima i usavršavanjima u teoriji Formi, metafizičko-onosvjetska vizija ostaje centralna u Platonovu kasnijem radu. I drugo, ostvarujemo mnogo suptilnije razumijevanje njegove umjetnosti u komponiranju dijaloga. Poslije svega, Platon je imao problem. U jednu ruku, on je bio nadaren dramatičar, jedan od najvećih pisaca svijeta ikada viđenih; u drugu ruku, on je bio sljedbenik Sokrata, koji ništa nije napisao, ali je filozofirao svakom riječju i svakim dahom.

Platon je bio zapravo svjestan poteškoća i nedostataka komunikativnog filozofskog mišljenja u pisanoj formi. U *Fedru* on poredi knjigu sa statuom koja izgleda živa, ali uvijek daje isti odgovor ako je nešto pitamo. Stoga on insistira da ozbiljan filozof nikada ne uzima njegov pisani rad ozbiljno. Ipak, Platon je, imajući na raspolaganju Sokratovu dijalošku formu kao popularan žanr, transformirao isti iz jedne prilično minorne u glavnu umjetničku formu i izraz glavnog filozofskog mišljenja. Platon je ostao lojalan svom sokratovskom naslijeđu pisanja samo dijaloga, i određivanja najviše forme filozofije terminom koji je on izumio: *dijalektika*, koji doslovno znači “umjetnost konverzacije”.¹⁰

Kada je riječ o Aristotelu kao izvoru o historijskom Sokratu, Kahn je na stanovištu da je Aristotelovo svjedočanstvo u potpunosti proizišlo iz uvida u Platonove dijaloge. Čak se iz Kahnova teksta može zaključiti kako on smatra da Aristotel, iako se koristio Platonovim svjedočanstvom o Sokratu, nikada nije razgovarao o tome s Platonom. Da teorija ideja pripada Platonu, jedan je od rijetkih navoda u kojima možemo vjerovati Aristotelu i prihvatiti to kao činjenicu, a sve drugo, smatra Kahn, možemo posmatrati isključivo kao Aristotelove spekulacije proistekle iz čitanja Platonovih dijaloga.

Kahn smatra da postoje tri glavne zamjerke Vlastosovu oslanjanju na Aristotelesovo svjedočanstvo: 1. Aristotelesove mahane kao povjesni-

¹⁰ Charles Kahn, *A new interpretation of Plato's Socratic dialogues* (The Harvard review of philosophy), 1995, str. 34–35.

čara filozofije, 2. hermeneutički problem korištenja spisa iz IV st. kao sredstava za razumijevanje intelektualne povijesti V st., 3. pretpostavka da bi tako kreativan mislilac, poput Platona, dvanaest ili više godina pisao mnogobrojna filozofska djela bez značajnog udaljavanja od učenja svog učitelja.¹¹

5.0. Guthrieova analiza "povijesnih" svjedočanstava o Sokratu

Analizirajući poziciju Sokrata i Platona u povijesti mišljenja, Guthrie smatra kako je Platon, iako učenik, daleko sofisticiraniji filozof od Sokrata, te označava novi početak u povijesti intelektualnog napredovanja. Guthrie ne dijeli s drugima skepticizam u vezi s potragom za historijskim Sokratom. On smatra kako je "problem Sokrata" većim dijelom tvorevina samih znanstvenika koji su često favorizirali jedan među različitim izvorima. Da bismo dobili potpunu sliku o historijskom Sokratu, Guthrie sugerira kako je neophodno komparirati sačuvana svjedočanstva, te ih smatrati komplementarnim.

Iako Guthrie prihvata stav da se za Sokratov osobni izgled, karakter i navike možemo s punim povjerenjem obratiti i Platonu i Ksenofonu, ipak, kada je riječ o njegovim filozofskim stavovima, primarno se trebamo osloniti na one koji su i sami bili filozofi, te su ga vjerovatno najbolje i razumjeli, a to su Platon i Aristotel.

Interpretirajući različita mišljenja o tome šta je kod Platona njegovo a šta Sokratovo, Guthrie u svojoj *Povijesti grčke filozofije* navodi Burnet-Taylorovu tezu prema kojoj se za sve što je u Platonovim dijalozima stavljeno u Sokratova usta mora pretpostaviti da je stvarno ono što je Sokrat rekao za svog života. Kad bi to bila istina, mnogo onog što se tokom stoljeća smatralo Platonovim najkarakterističnijim doprinosom filozofiji, ne bi uopće bilo njegovo, već samo reproduciranje glasa njegova učitelja. To se napose odnosi na poznatu "teoriju ideja", koja je u nekim od najvećih Platonovih dijaloga poput *Fedona* i *Države*, objašnjena kroz Sokratova usta.¹²

Analizirajući poziciju Platona odnosno Aristotela kao vjerodostojnog izvora za otkrivanje historijskog Sokrata, Guthrie navodi argumente koji jačaju poziciju i jednog i drugog, te njihova svjedočanstva predstav-

¹¹ Damir Marić, "Aristoteles o Sokratesu", Zbornik radova: *U Sokratu se krije Sokrat*, ed. Željko Škuljević, Hijatus, Zenica-Banja Luka, 2011, str. 95.

¹² Guthrie, W. K. C., *Povijest grčke filozofije*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006, str. 335.

lja kao legitimna. Na osnovu Platonove godine rođenja (427.), Guthrie zaključuje kako je imao priliku družiti se sa Sokratom punih deset godina, što svakako predstavlja kratak period učiteljeva života, ali sasvim dovoljan da učenik usvoji temeljne ideje Sokratove filozofije. Aristotel, iako nije imao tu privilegiju da upozna Sokrata, dvadesetogodišnji boravak na Akademiji pod Platonovim mentorstvom osposobio ga je za buduće filozofske poduhvate u kojima Aristotel svojim čitaocima otkriva jasnu diferencijaciju između Platonova i Sokratova govora. Budući da je Aristotelov pristup isključivo filozofski, Guthrie je stava kako je njegov doprinos rješenju sokratovskog problema od neprocjenjivog značaja.

Konačno, Guthrie nas podsjeća da Aristotelov interes za Sokrata nije lične prirode, niti je moguće uputiti bilo kakav prigovor koji bi bio na tragu pripisivanja Aristotelu pristrasnosti spram samog Sokrata. Možda u činjenici što Aristotel nije direktno poznao Sokrata leži njegova najveća prednost u odnosu na ostale izvore, budući mu daje naročiti legitimitet, a kod nas odagnava sumnje koje možda ipak imamo kada su u pitanju Sokratovi savremenici, Ksenofon i Platon, jer je poznata njihova emocionalna vezanost za učitelja. Postojanje emocija jeste snažna pretpostavka za rađanje pristrasnosti, koja u našem slučaju svakako može emanirati jedan pseudohistorijski izvještaj. Dok su se Platon i Ksenofon kroza svoj filozofski izraz borili da očuvaju lijepo sjećanje na pravednog Sokrata, Aristotel je nastojao jasno odrediti kvalitativni stepen njegova intelektualnog angažmana u cilju afirmiranja filozofije kao takve.

6.0. Zaključak

Nakon uviđanja razolikih pristupa i interpretacija sokratovskog problema – koji se očituju u Vlastosovu favoriziranju Platonovih dijaloga koji pripadaju srednjem periodu, Kahnovu skepticizmu spram vjerodostojnosti Aristotelovih svjedočanstava, te Guthrievu prihvatanju svih sačuvanih izvora kao komplementarnih, čijim poređenjem možemo otkriti historijskog Sokrata – nailazimo na mnoga pitanja koja pred nas izbijaju. Da li neprekidna borba za Sokrata istovremeno ostavlja skrivenim samog Sokrata? Da li ćemo ikada biti u stanju da potvrdimo da je potraga okončana i da je Sokrat otkriven, ili ćemo "vječno" skidati vela koja na Sokratovo lice nabaciše njegovi učenici, savremenici i sljedbenici njegova mišljenja? Da li su to svjesno činili, ili bolje kazano, da li je Sokrat jednostavno iskorišten kao snažan filozofski autoritet

preko koga je trebalo kazati ono što se u određenom trenutku naprosto željelo? Ili je pak Sokrat kao filozofski autoritet zloupotrijebljen na putu realizacije drugih ciljeva i nakana? U svakom slučaju, iskazati određene sadržaje – za koje niste sigurni kakva reakcija slijedi – kroz usta drugih, svakako je bezbolnije, budući da je sudbina Sokrata bila dovoljna lekcija iz povijesti. Na kraju, možda skeptično i anarhistički, ali potraga za stvarnim Sokratom ipak se nastavlja ■

Interpretations of the Socratic Problem by G. Vlastos, C. Kahn And W. K. P Guthrie or "In Search of Socrates"

Rusmir Šadić

Summary

This paper analyzes modern interpretations of the 'Socratic problem', which includes the issue of the sources used for uncovering historic Socrates. The analysis is based on the presentation and comparison of the thought of three modern scholars: Gregory Vlastos, C. Kahn and W.K.P Guthrie. The aim of this paper is to detect the sources which are more reliable in terms of historic search for the real Socrates, as well as a clearer defining of our position in the process of understanding of the philosophical portrait of the Plato's mentor. In spite of intellectual involvement in an effort to solve this philosophical riddle, the text shows that the search for the historic Socrates still continues.

Key words: Socratic problem, sources, interpretation, Plato's dialogues, *Apology* ■

Bibliografija:

- Ahbel-Rappe, Sara & Kamtekar, Rachana, *The companion to Socrates*, Blackwell Publishing, 2006.
- Guthrie, W. K. C., *Socrates*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.
- Guthrie, W. K. C., *Povijest grčke filozofije*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006.
- Kahn, Charles, *A new interpretation of Plato's Socratic dialogues* (The Harvard review of philosophy), 1995.

- Marić, Damir, *Sokrates i kinici*, Hijatus, Zenica, 2002.
- Marić, Damir, *Kinici i metafizika*, Hijatus, Zenica, 2000.
- Morrison, Donald R., *The Cambridge companion to Socrates*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, Zagreb, 2000.
- Platon, *Fedon*, Naklada Jurčić, Zagreb, 1996.
- Platon, *Kratil–Teetet–Sofist–Državnik*, Plato, Beograd, 2000.
- Škuljević, Željko, *U Sokratu se krije Sokrat*, Hijatus, Zenica-Banja Luka, 2011.
- Škuljević, Željko, *Dijalog sa Sokratom*, Hijatus, Zenica, 1996.
- Vlastos, Gregory, *Socrates-ironist and moral philosopher*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Vlastos, Gregory, *Socratic studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Warnek, Peter, *Descent of Socrates*, Indiana University Press, 2005.
- Zuckert, Catherine H., *Plato's philosophers – the coherenc of dialogues*, The University of Chicago Press, 2009.